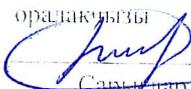
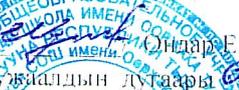

Тыва Республиканын Сут-Хол кожуунун
 муниципалдыг бюджеттиг ниити билиг албан чери
 Ооржак Т-Б. А. аттыг Алдан-Маадыр ортумак ниити билиг школазы

Тыва дыл башкыларынын
 методиктиг каттыжынышкынынга
 туталажып корген

Протоколдун дугаары _____
 « 28 августа » 2023 г.
 М.К. Удуртукчуу:
 Ооржак Т-Б. А.

Чопузээрешкен:
 Директорун ооредилге-
 кижизидилге талазы-биле
 орадакучызы

 Сарымбар С.С.
 « 29 августа » 2023 ч.

Бадыладым:
 Школанын директору

 Ондар Е.Ы.
 Школанын дугаары _____
 « 29 августа » 2023 ч.

Ажылчын программа

<u>Тыва чогаал эртемине</u>		
2023-2024		
9	ооредилге чылы	68
класы	неделяда келир шагы	чылда эртер шагы

Тургускан: Ондар Э.Э.
Сезин-Доржоневича
 Категориязы: I

Тайылбыр бижик

9-ку класска төрөөн чогаалга ажылчын программа ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тин ФКӨС-түн негелделеринге, сорулгаларыңга даянып, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунун 2012 чылда үндүргени «Төрөөн чогаалга күрүне стандартының» сорулгаларыңга болгаш негелделеринге дүүштүр кылган.

Төрөөн чогаал эртеминге ажылчын программа дараазында доктаал-саавырларга, өөредилге номнарыңга даянып кылдынган:

1. 2015 чылда 2012 чылдың декабрь 29-та өскерилгелиг эде бадылаттынган 273 дугаарлыг “Россия Федерациязының өөредилге дугайында” хоойлузу.
2. РФ-ның Өөредиге болгаш эртем яамызының 1897 дугаарлыг дужаалы-биле 2010 чылдың декабрь 17-нин хүнүнде бадылаттынган ортумак (долу) ниити өөредилгениң күрүнениң федералдыг өөредилге стандарты.
3. Ортумак (долу) ниити өөредилге черлериниң ийиги салгалының күрүнениң федералдыг өөредилге стандарты (ОӨЧ КФӨС).
4. Өөредилге болгаш эртем яамызының 1644 дугаарлыг 2014 чылдың декабрь 29-та “2010 чылдың декабрь 17-де үнген ” Өөредилге болгаш эртем яамызының 1897 дугаарлыг дужаалында өскертилгелер дугайында” дужаалы.
5. “Ортумак (долу) ниити өөредилге черлеринче Күрүнениң федералдыг өөредилге стандартын кирирениң айтырыгларыңга методиктиг сүмелер”.
6. “Ортумак (долу) ниити өөредилгениң чижек ниити программасы”.
7. Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының НШХИ сүмелээни ниити өөредилге черлериниң 5-11 класстарыңга “Тыва аас чогаалы болгаш литература” чижек программа (Кызыл-2012 ч., авторлар бөлүү: Кужугет М.А. болгаш өскелер-даа);
8. 9-ку класстың “Төрөөн чогаал” ному (Кызыл, 2022)

9-ку класстың өөреникчилериниң шиигээдир кол билиглери болгаш мергежилдери:

9-ку классты доозуп тура, өөреникчилер

- улустун аас чогаалын аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билир;
- чогаалдардан алдынган үзүндүлерге аттарны чогаадып, цитаталыг планны тургузуп билир;
- номчаан чогаалдарының кол-кол болуушкуннарын, аразында харылзааларын тодарадып шыдаар;

- шээжн-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын, аянынг, тода эдerti чугаалап билир.
- өөрөнгөн чогаалдарының утказын болгаш ында болуушкуннарны дес-дараалай чугаалаар болгаш оларга презентацияны тургузарын билир;
- чогаалда чуруттунган кол болгаш ийиги чергенин маадырларын тодарадып, оларга аас болгаш бижимел характеристикаларны берип шыдаар;
- өөрөнип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, оларның ужур-дузанын тайылбырлап шыдаар;
- чогаалдың утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чорудуп билир;
- номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын илеретпишаан, кыска үнелелди бижип шыдаар;
- өөрөнгөн чогаалдарына аас болгаш бижимел ажылдарны күүседип билир;
- словарьларны ажыглап билир болгаш оларны номчаан чогаалдарына хамаарыштыр чөптүг ажыглаар;
- немелде литература-биле база улуг улустуң медээлери-биле ажылдап билир болур ужурлуг.

8-9 класстарга тыва чогаал эртемниң утказы болгаш тургузуу

Ортумак класстарга чогаал дугайында өөрөнгөн билиглерин 8-9 класстарга улам ханыладып, сайзырадып, чаа өөредилге номунда литература теориязынга хамаарыштыр берген билиглерни шиңгээдир. Чогаал теориязын өөрениринге чаа немелделер 8-9 класстың өөредилге номнарында элээн делгем кирген. Өөредилге номнарының төнчүзүндө авторлар дугайында немелде кыска тайылбырлар, аас чогаалы болгаш литература теориязындан допчу билиглер кииргени – чаа чүүл болуп турар. Профугланышышкынныг ажылдарже кичээнгейни угландырган. Тайылбыр словарьлар, немелде литература-биле ажылдар, интернет четкизин ажыглап өөренири, өске эртемнер-биле харылзаалыг ажылдаар онаалгалар метапредметтиг түннелдерни чедип алырын магадылап турар.

Чогаал «жанры» болгаш аймактар деп билиглер-биле таныжылга уламчылаар.

Сөзүглелди медеделдii-биле, шын, ыткыр болгаш караа-биле дүргөн номчуп өөрениринче, ылангыя номчаан чогаалдың үзүндүзүн азы кезектеринде кандыг бодал кирип турарын, ук бодалдың чугулазын, ооң чогаалга кандыг салдырлыын илередиринче базымны кылып, чогаалды сайгарылгалыг, шүгүмчүлелдиг номмчуп өөрениринге белеткел ажылын колдадыр. Сөстүң уран чүүлү болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери чаңгыс аай үзел-бодалдыг болгаш сорулгалыг дээрзин уругларга билиндирер, чижектер-биле бадыткаар.

Чогаал сайгарылгазының үезинде өске эртемнер-биле харылзааларга даяныры, литература-критиктиг статьялар-биле ажыл, интернет болгаш өске-даа медээлер чыып алып аргаларны кириштирери өөреникчинин чогаал эртемин өөренгенинин бот-тускайлаң түннелдерин үндүрер. Уругларның билдинмес айтырыгларга харыыны боттары дилеп тывар, шипирлээр ужурлуг айтырыгларга даяныр схема-план тургузуп, интернеттен азы өске-даа тыпкан факт-материалдар-биле ажылдаарын чедип алыры – өөредиринин кол негелдези бооп турар..

Класстан дашкаар ажылдарның хевирлерин башкы бүрүзү бодунуу-биле тургузуп ап, бот-тускайлаң, бөлүктөп азы ниити ажылдаарының аргаларын кириштирер.

Тыва литератураның чогаалдарын өөредирин дараазында чүүлдерни барымдаалап шилээн:

-чогаалдарның бедик идеялини, уран-чечени, амыдыралчызы, өөредиглиг, кижизидикчи ужур-дузазы;

-тема аайы-биле хөй талалы, төөгүлүг болушкуннарның, амгы үенин амыдыралының чүүлдеринин, болушкуннарының таарымчалыгы;

-жанрларның, стильдеринин хөй янзылыгы;

-өөреникчилерин хар-назынынга чогаалдарның таарымчалыгы.

5-8 класстарның программазын идея-темалыг принципти барымдаалап тургускан:

бойдус, шаандагы амыдырал, революция, патриотизм ...темаларын бөлүктөөн. Улустун аас чогаалының кол жанрларын чоорту нарыыдадып хувааган, чогаал теориязынын эге, бөдүүн билиглерин өөредирин программада көрдүнгөн.

8 класс - шилчилгелиг байдалда болганда, тыва чогаалчыларның элээн хөй чогаалдары, оларның төөгүзү-биле холбаштырып, тус-тузунда таныжар.

9-11 класстарга тыва литератураның төөгүзүн, авторларның чогаадыкчы ажылын, чогаалдың төөгүзүн, хөгжүлдезин холбаштырып тускай өөренир кылдыр көрдүнгөн.

9 класска тыва литератураның 1930-ги чылдардан амгы үе-чадага чедир эрткен оруктары-биле тодаргай таныжар. Программа литература төөгүзүн үе-үениң кол сураглыг чогаалдары-биле аралаштырып өөренирин негеп турар

10 класска авторлар дугайында билиглерни, оларның допчу-намдарларын болгаш сурагжаан чогаалдарын дамчыштыр алып.

11 класска тыва чогаалчыларның ийиги болгаш үшкү салгалдары-биле таныжылга уламчылаар.

9-11 класстарга чогаал сайгарылгалары-биле холбаштыр литература-теориялыг билиглер нарыыдаар.

Программада кирген чогаалдар 3 бөлүккө хувааттыган:

1. Албан номчааш, башкының дузазы-биле сайгарып өөренир чогаалдар
2. Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар (5-7 кл.)
3. Класстан дашкаар номчуур, өөреникчилерниң эстетиктиг билиглери байыдар чогаалдар. Оларны өөреникчилер эки тура-биле шилип номчуур. КДН-га чугле программада кирген данзыдан ангыда, өөреникчилерниң хар-назынынга, ниити деннелинге тааржыр тыва болгаш Россияның, делегей, акы-дунма хөй националдыг литератураларының тыва дылче очулдуртунган чаа номнарны башкы өөреникчилерге үргүлчү сүмелээр.

**Календарь-тематиктиг план.
9 класс. Тыва чогаал**

№	Хүнү		Кичээлдин темазы	Тайылбыр
	план	факт		
1.	02.09		Тыва чогаалдың сайзыралының оруу. Тыва Арат Республика үезинин чечен чогаалдың тывылганы. баштайгы базымнары.	
2.	03.09		Тыва литература Ада-чурттун Улуг дайынының чылдарында (1941-1945 чч.)	
3.	02.09		Тыва литератураның 1945 чылдан тура, амгы үеге чедир сайзыралы.	
I. Мөңгө даштың сырыны... (3 шаг)				
4.	01.09		Бурунгу бижимел тураскаалдар. Күлтегинге тураскааткан биче бижик.	
5.	02.09		Күлтегинге тураскааткан биче бижик	
6.	03.09		«Означенное суурдан тывылган тураскаал» (Ю.Ш.Кюнзегештин очулгазы-биле)	
7.	04.09		Ю.Ш. Кюнзегеш «Көк-Эл»	
8.	05.09		Ю.Ш. Кюнзегеш «Багырның хылыжы»	
9.	06.09		А.А. Даржай «Бурунгунуң изи-биле»	
10.	07.09		Иргит Бадра «Көжээ дажы»	
11.	08.09		Чогаадыг «Көжээлерде бижиктер – бурунгу чогаалдар»	
12.	09.09		Частырыглар-биле ажыл. Класстан дашкаар номчулга. Д. Барыкаан. «Марттың сези»	
II кезээ. Таңды, Саян – ийи сынның аразынга				
13.	10.09		С.К. Тока «Каргыга чорааным»: «Барлык ховузу», «Аңныг-меңниг Тоолайлыг»	
14.	11.09		С.К. Тока «Каргыга чорааным»: «Шуурган», «Докторнуң ачызында»	
15.	12.09		Чогаал теориязы. Очерк дугайында билиг.	
16.	13.09		Степан Сарыг-оол. Саны-Мөге. Бирги кезээ. Човалаңның дөвүнчүү.	
17.	14.09		Степан Сарыг-оол. Саны-Мөге. Ийиги кезээ. Чолдун бедик чадазы.	
18.	15.09		Чогаадыг «Човалаңның дөвүнчүүнден чолдун бедик чадазынче»	
19.	16.09		Частырыглар-биле ажыл. М. Ы. Идам-Сүрүн «Союспаң»	
20.	17.09		Чогаал теориязы. Баллада дугайында билиг.	
21.	18.09		С.Б. Пюрбю «Чечек». Бижиттинген төөгүзү.	

22.			С.Б. Пюрбю «Чечек». Шүлүглелдин кол-кол маадырларының омур-хевирлери.	
23.			С.Б. Пюрбю «Чечек». Шүлүглелдин дылының уран-чечени.	«
24.			Аянның номчулга кичээли.	
25.			Чогаал теориясы. Шүлүк чогаалының лиро-эпиктиг хевирнин дугайында билиг.	
26.			Чогаадыг « «Чечек» деп шүлүглелде пейзаж болгаш портретти ажыглааны»	
27.			Частырыглар-биле ажыл. Н.Ш. Куулар «Аңнаашкын соонда болчаг». Тема, идеясы.	
28.			Н.Ш. Куулар «Аңнаашкын соонда болчаг». Чогаалдың уран-чечени, кижизидикчи ужур-утказы.	
29.			В.Ш. Кок-оол «Хайыраан бот»	
30.			В.Ш. Кок-оол «Хайыраан бот». Шиинин сюжет, композициясы	
31.			В.Ш. Кок-оол «Хайыраан бот». Шиинин уран-чечени, омур-хевирлери.	
32.			Трагедия – ши чогаалының хевир	
33.			Чогаадыг « «Хайыраан ботта» Караның омур-хевир»	
34.			Частырыглар-биле ажыл. Класстан дашкаар номчулга. У.Шекспир. «Ромео и Джульетта»	
35.			Тестилиг хыналда ажыл.	
III кезээ. Дайын дээрге дарызыг чыт...				
36.			С.Б. Пюрбю «Тулчуушкунче»	
37.			С.Б. Пюрбю «Кызыл кош»	
38.			С.А. Сарыг-оол «Белек» - тыва литературада баштайгы тоожу.	
39.			С.А. Сарыг-оол «Белек». Тоожуда кол-кол омур-хевирлери.	
40.			«Белек» деп тоожунун өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-дузазы.	
41.			О.К. Саган-оол «Арат чоннун мурнундан»	
42.			О.К. Саган-оол «Арат чоннун мурнундан». Очеркте төөгүлүг чечен үе.	
43.			Чогаадыг «Дайын дээрге ыы-сыы, карак чажы»	
44.			Частырыглар-биле ажыл. Класстан дашкаар номчулга. «Чоннун оглу»	»
IV кезээ. Тос-ла чүзүн малымайны...				
45.			В.Л. Эренчиннин допчу намдары. «Дөнен-Шилгим»	

46.		В.Л. Эренчин «Кадарчы уруг»	
47.		Е.Т. Танова «Кара-Бай». Чогаалдың тематиказы, идеязы.	
48.		Е.Т.Танова «Кара-Бай». Маадырның овор-хевир, прототиви.	
49.		«Кара-Бай» деп романның дылынын уран-чечени.	
50.		В.С. Серен-оол «Өгже чалалга»	
51.		Чогаадыг «Өскен өөмден - өртемчейже»	
52.		Частырыглар-биле ажыл. Класстан дашкаар номчулга. А. Адаров. «Көшкүн чон бис»	
V кезээ. Аспас дизе, хая көрүн...			
53.		А.А. Даржай «Онгар»	
54.		А.А.Даржай «Тоожуда нинтилел, өг-бүле, кижилернин худа харылзааларын чергелештир көргүскени.»	
55.		А.А.Даржай «Он рубль»	
56.		Ф.Ш. Сеглеңмейнин чогаал ажылының дугайында. «Тын дээш демисел».	
57.		Ф.Ш. Сеглеңмей «Тын дээш демисел».Тоожунуң утказы, тематиказы.	
58.		Ф.Ш. Сеглеңмей «Тын дээш демисел». Чогаалдың амгы амыдырал-биле харылзаазы.	
59.		М.К. Өлчей-оол «Уш чүве кара», «Уш чүве дошкун», «Уш чүве дудуу»	
60.		Э.Б. Мижит «Сүбедей». Сайгарылгалыг номчулга.	
61.		Э.Б. Мижит «Сүбедей». Шүлүглелдин философу уткалыы, уран-чечени, кижизидикчи дузалыы.	
62.		А.А. Даржай «Тыва дылым»	
63.		Чогаадыг «Төрээн чурт, төрээн дыл...»	
64.		Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын кичээл	
65.		Аянныг номчулга кичээли.	
66.		Тестиерлиг хыналда ажыл	
67.		Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары.	
68.		Түңнел кичээл.	

